

ЩОДО СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИНЦИПІВ ДОБРОСОВІСНОСТІ ТА НЕПРИПУСТИМОСТІ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИМИ ПРАВАМИ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

ON THE RELATIONSHIP BETWEEN THE PRINCIPLES OF FAIRNESS AND THE INADMISSIBILITY OF THE ABUSE OF PROCEDURAL RIGHTS IN ADMINISTRATIVE JUDICIARY

Зелінська Я.С., к.ю.н., доцент,
асистент кафедри адміністративного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Статтю присвячено дослідженню принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві. Автором актуалізуються питання щодо співвідношення зазначених принципів в адміністративному судочинстві. Зокрема, автором наголошується, що учасники адміністративної справи наділені правосуб'єктною. Зазначені принципи пов'язані з реалізацією процесуальних прав учасниками адміністративної справи. Підкреслюється, що принципи добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві мають як спільні ознаки, так і відмінні. До спільних ознак належить наявність процесуальних прав в учасника адміністративної справи та можливість на власний розсуд розпоряджатися вказаними правами. До відмінностей автор відносить межі застосування принципів адміністративного судочинства. Простеження співвідношення зазначених принципів указує на позитивну мету зазначених принципів. Позитивна мета лежить в основі як принципу добросовісності, так і принципу неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, які сприяють добросовісному використанню процесуальних прав учасниками адміністративної справи. Це сприяє встановленню всіх обставин адміністративної справи і, як наслідок, досягненню завдання адміністративного судочинства – справедливого, неупередженого та своєчасного вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень. У цьому аспекті важливості набуває протидія явищу зловживання процесуальними правами. Наявність зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві сприяє нівелюванню принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Ключові слова: зловживання процесуальними правами, принцип добросовісності, протидія зловживанню процесуальними правами, учасники адміністративної справи, адміністративна справа, адміністративне судочинство.

The article is devoted to the study of the principles of good faith and inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative proceedings. The author raises issues regarding the relationship of these principles in administrative proceedings. In particular, the author emphasizes that the participants in the administrative case are endowed with procedural legal personality. These principles are related to the exercise of procedural rights by the participants in the administrative case. It is emphasized that the principles of good faith and inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative proceedings have both common features and differences. Common features include the presence of procedural rights of the participant in the administrative case and the ability to dispose of these rights at its discretion. Among the differences, the author refers to the limits of application of the principles of administrative proceedings. Tracing the relationship of these principles, emphasizes the positive purpose of these principles. The positive goal underlies both the principle of good faith and the principle of inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative proceedings, which contribute to the fair use of procedural rights by participants in administrative proceedings. In turn, this helps to establish all the facts of the administrative case and, as a result, helps to achieve the task of administrative proceedings - fair, impartial and timely resolution of disputes in the field of public relations in order to effectively protect the rights, freedoms and interests of individuals and the interests of legal entities from violations by the subjects of power. In this aspect, it is important to counteract the phenomenon of abuse of procedural rights. The presence of abuse of procedural rights in administrative proceedings contributes to the leveling of the principles of good faith and inadmissibility of abuse of procedural rights in administrative proceedings.

Key words: abuse of procedural rights, the principle of good faith, counteraction to abuse of procedural rights, participants in administrative cases, administrative cases, administrative proceedings.

Постановка проблеми. Важливою проблемою під час вирішення публічно-правових спорів у порядку адміністративного судочинства є існування такого явища, як зловживання процесуальними правами. Дослідження фундаментальних проблем, пов'язаних із теоретичним осмисленням виявів явища зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, відіграє велике значення та сприяє побудові нових концептів в адміністративному судочинстві. У цьому аспекті ключову роль відіграє аналіз співвідношення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Стан дослідження. Дослідження явища зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві є актуальним. Сучасний стан правової доктрини у сфері протидії зловживання процесуальними правами можна дослідити на основі наукових праць таких учених: Ю.П. Битяка, В.М. Бевзенка, В.Н. Васильєва, В.П. Грібанова, О.О. Малиновського, В.Я. Настюка, Н.Б. Писаренко, В.Ю. Поліщука, В.В. Резнікової, М.І. Смоковича, А.В. Стойка, Л.В. Тихомірової, М.Ю. Тихомірова, О.С. Ткачука, Т.А. Цувіної та ін. Однак майже не

приділялася увага дослідженню співвідношення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Метою статті є аналіз співвідношення принципів добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще в римській максимі «non concedit venire contra factum prorgium» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці) закладено принцип добросовісності. Указана сентенція свідчить про існування зазначеного принципу як життєвої норми. Якщо звернутися до філософського осмислення життєвих норм, то під ними слід розуміти зразки, стандарти діяльності, що склалися історично або усталилися як певні правила поведінки, виконання котрих окремою людиною чи групою людей є необхідною умовою підпорядкування власної діяльності суспільним вимогам [1, с. 13]. Виходячи із зазначеного, бачимо, що правила поведінки в будь-якій сфері буття повинні відповідати принципу добросовісності.

Звертаючись до Кодексу адміністративного судочинства (далі – КАС України) [2], в якому головним завданням

є справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин із метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень із боку суб'єктів владних повноважень, слід зауважити, що в основу норм покладено принцип добросовісності. З одного боку, судді повинні вирішувати спори по совісті – «ex fide bona», з іншого – учасники справи повинні добросовісно користуватися своїми правами. Так, у справах щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів владних повноважень адміністративні суди перевіряють, чи прийняті (вчинені) вони: 1) на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією України та законами України; 2) із використанням повноваження з метою, з якою це повноваження надано; 3) обґрунтовано, тобто з урахуванням усіх обставин, що мають значення для прийняття рішення (вчинення дії); 4) безсторонньо (неупереджено); 5) добросовісно; 6) розсудливо; 7) із дотриманням принципу рівності перед законом, запобігаючи всім формам дискримінації; 8) пропорційно, з дотриманням необхідного балансу між будь-якими несприятливими наслідками для прав, свобод та інтересів особи і цілями, на досягнення яких спрямоване це рішення (дія); 9) з урахуванням права особи на участь у процесі прийняття рішення; 10) своєчасно, тобто протягом розумного строку. Отже, у цих нормах відбулося відновлення засади добросовісності.

Звертаючись до іншого положення КАС України, бачимо, що учасники справи зобов'язані добросовісно користуватися належними їм процесуальними правами і неухильно виконувати процесуальні обов'язки (ч. 2 ст. 44 КАС України). Схожа норма міститься в ч. 1 ст. 45 КАС України. Зокрема, регламентується, що учасники судового процесу та їхні представники повинні добросовісно користуватися процесуальними правами. Зловживання процесуальними правами не допускається.

Варто звернутися до змістовного наповнення принципу добросовісності. Необхідно зазначити, що принцип добросовісності є універсальним та характерним як для приватноправових відносин, так і для публічноправових. Наприклад, у приватному праві принцип добросовісності розглядається як загальний принцип регулювання відносин і в межах таких аспектів, як реалізація учасниками правовідносин своїх прав без порушення охоронюваного правовою нормою інтересу іншої особи; дотримання правил ділової етики (зокрема, звичаїв ділового обороту); надання контрагенту достовірних відомостей про себе та про юридичну особу, від імені та в інтересах якої виступає представник; надання достовірної інформації про предмет договору тощо [3, с. 312]. Беручи до уваги приватноправовий характер, ключовим у цьому визначенні є належна реалізація прав учасників, що не суперечитиме правилам етики.

Добросовісність має об'єктивну та суб'єктивну сторони. Під час з'ясування того, чи поведуться учасники правовідносин добросовісно, необхідно визначити, наскільки їхня поведінка відповідає вимогам як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Перше передбачає дії чи утримання від дій учасника правовідносин, необхідні для виконання своїх обов'язків та реалізації прав. Ідеться про багатоаспектну модель поведінки, що формується міжнародно-правовими актами, законодавством і судовою практикою не тільки як загальний орієнтир, а і як чіткий стандарт у тих чи інших правовідносинах та обставинах. Суб'єктивна сторона передбачає відсутність наміру зловживати своїми правами, позитивно спрямоване, уважне, дбайливе ставлення до своїх обов'язків щодо іншого учасника правовідносин, відсутність наміру завдати йому шкоди чи байдужість щодо можливості настання шкоди [4, с. 77].

Звертаючись до процесуального розуміння принципу добросовісності, слід указати на таке. На думку В.В. Резнікової, принцип добросовісності у вузькому розумінні – це заборона зловживання процесуальними правами, у широ-

кому – також заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель), вимога добросовісного виконання процесуальних обов'язків, заборона чинити інші процесуальні перешкоди в здійсненні правосуддя (наприклад, заборона введення суду в оману, заборона використання втрачених правомочностей) [5, с. 122–123]. Так, автором розглянуто комплексний підхід до розуміння принципу добросовісності. Акцентується, що у широкому розумінні окреслений принцип означає заборону не тільки зловживати процесуальними правами, а й чинити інші процесуальні перешкоди у здійсненні правосуддя.

Аксіологічне значення принцип добросовісності набуває в праці В.Ю. Поліщука. Так, добросовісне використання процесуальних прав розуміється автором як сумлінна усвідомлена діяльність учасників адміністративного процесу, що здійснюється згідно з принципами адміністративного судочинства, сприяє правильному і своєчасному розгляду справи у визначених законодавством формах, у визначений спосіб та час із метою реалізації своїх процесуальних прав, наслідком якої є задоволення особистих інтересів у межах, визначених законом [6, с. 56].

Проаналізувавши наукові розвідки вчених, слід дійти висновку, що добросовісність є комплексним поняттям, яке містить життєвих норм поведінки учасників правовідносин, що мають відповідати нормам моралі, етики. У процесі реалізації процесуальних прав учасниками справи принцип добросовісності є плацдармом для запобігання будь-яким процесуальним зловживанням.

На противагу добросовісній існує недобросовісна поведінка, результатом якої є зловживання правом. Так, зловживанням правом (англ. abuse of law) є використання суб'єктивного права в суперечності з його соціальним призначенням, що тягне за собою порушення прав та інтересів особи, які охороняються законом, суспільних та державних інтересів [7, с. 172]. Указане визначення має аксіологічне значення та сприяє дотриманню суб'єктивних прав осіб. Схожу дефініцію наводить О.О. Мілетич, розкриваючи зловживання правом як спосіб здійснення права всупереч його змісту та соціальному призначенню, внаслідок застосування якого суб'єкт завдає або намагається завдати шкоди іншим учасникам суспільних відносин [8, с. 9].

У процесуальному розумінні зловживання правом є більш конкретизованим. Так, С.О. Ткачук зловживання правом розуміється дихотомічно – як девіація належної правової процедури і як перешкода функціонуванню справедливого судочинства. Під зловживанням процесуальними правами запропоновано розуміти мімікрію (маскування) процесуальної поведінки суб'єктом процесуальної діяльності в належних формах судочинства в межах процесуальних прав, похідних від його статусу, але за умов використання цих прав всупереч меті самого процесуального права і завдання шкоди публічним інтересам правосуддя та праву інших осіб, які беруть участь у справі, а інколи й матеріальним правам та інтересам таких осіб [9, с. 21–22].

У дисертаційному дослідженні «Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві» В.Ю. Поліщуком зловживання процесуальними правами як категорію адміністративного процесуального права визначено так: це діяльність учасників адміністративного процесу, що здійснюється всупереч принципам адміністративного судочинства, у формі процесуального правопорушення чи шкідливої поведінки з метою отримання більшої вигоди ніж за умови добросовісного використання процесуальних прав, наслідком якої є заподіяння шкоди публічним або приватним інтересам інших осіб [6, с. 57].

В адміністративному судочинстві суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що суперечать завданню адміністративного судочинства, а саме: подання клопотання (заяви) для вирішення питання, яке вже вирішено судом, за відсутності інших підстав або нових обставин; заявлення свідомо безпідставного від-

воду або вчинення інших аналогічних дій, які спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи. Якщо подання скарги, заяви, клопотання визнається зловживанням процесуальними правами, то суд з урахуванням обставин справи має право залишити без розгляду або повернути скаргу, заяву, клопотання. Принцип неприпустимості зловживання процесуальними правами має на меті запобігти зазначеним зловживанням.

У правових позиціях Верховного суду простежується співвідношення принципу добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами. Наприклад, у постанові Касаційного адміністративного суду від 20 жовтня 2021 року (справа за № 640/21016/19) [10] регламентується, що саме з метою виконання завдання адміністративного судочинства сторона в справі має користуватися процесуальними правами, сприяючи суду в здійсненні правосуддя. Отже, якщо особа здійснює певну процесуальну дію не з цією метою, а для досягнення інших цілей (зокрема, образити, принизити учасників судового процесу, їхніх представників, суд, виявити до них і до їхніх дій власні негативні емоції), то така особа виходить за межі дійсного змісту відповідного процесуального права, тобто зловживає ним. Дії учасників судового процесу та їхніх представників мають не лише за формою, а й за змістом відповідати завданню адміністративного судочинства. Зміст права на справедливий суд несумісний зі свідомим виявом учасником судового процесу чи його представником неповаги до честі, гідності, репутації іншого учасника, представника, суду тощо. Тому суди не повинні розглядати справи, в яких особа, яка ініціювала судовий процес, використовує її процесуальні права на шкоду іншим учасникам судового процесу й інтересам правосуддя.

У постанові Касаційного адміністративного суду від 10 вересня 2021 року (справа за № 766/20776/17) ознакою зловживання процесуальними правами є не просто конкретні дії, а дії, спрямовані на затягування розгляду справи, створення перешкод іншим учасникам процесу. Механізм зловживання процесуальними правами зводиться до того, що особа прагне досягти певних правових наслідків, здійснити процесуальні дії (бездіяльності), зовні «схожі» на юридичні факти, з якими закон пов'язує настання певних наслідків. Незважаючи на те, що такі дії мають повністю штучний характер, тобто не підкріплюються фактами об'єктивної дійсності, певні правові наслідки, вигідні особі, все ж таки можуть існувати. Під зловживанням процесуальними правами розуміється форма умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить

своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав усупереч їх призначенню (із метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду) [11]. Отже, проаналізувавши правові позиції Верховного суду, слід дійти висновку, що принципи добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами є взаємозалежними, а їх дотримання сприяє ефективному вирішенню адміністративної справи.

Принципи добросовісності та неприпустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві мають як спільні риси, так і відмінні. До спільних рис належать: 1) вид поведінки особи; 2) відсутність шкідливої поведінки (процесуального порушення); 3) наявність процесуальних прав в учасника адміністративної справи; 4) можливість на власний розсуд розпоряджатися процесуальними правами; 5) застосування принципів, що сприяє встановленню всіх обставин справи та ефективному вирішенню публічно-правового спору; 6) досягнення мети адміністративного судочинства. До відмінностей автор уналежне межі застосування принципів адміністративного судочинства. Принцип добросовісності має комплексне значення і стосується недопустимості будь-яких процесуальних зловживань в адміністративному судочинстві. Принцип недопустимості зловживання процесуальними правами стосується заборони зловживати процесуальними правами учасниками справи в конкретній адміністративній справі.

Висновок. Ураховуючи вищезазначене, слід резюмувати: простежуючи співвідношення зазначених принципів, слід наголосити на позитивній меті окреслених принципів. Позитивна мета лежить в основі як принципу добросовісності, так і принципу недопустимості зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві, сприяє встановленню всіх фактичних обставин адміністративної справи і, як наслідок, досягненню завдання адміністративного судочинства. Відсутність закріпленого принципу добросовісності в КАС України призводить до правових колізій під час вирішення публічно-правових спорів, породжує різні підходи до правозастосовної діяльності адміністративних судів. Чітке закріплення і змістовне наповнення КАС України принципом добросовісності і принципом неприпустимості зловживання процесуальними правами позитивно вплинуло б на досягнення мети адміністративного судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Данильян О.Г., Дзьобань О.П. Філософія : підручник. 3-тє вид., переробл. Харків : Право, 2020. 432 с.
2. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#n11496>.
3. Гуменчук А.М. Принцип добросовісного виконання договорів у міжнародному приватному праві. *Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського*: матеріали міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовт. 2010 р.). Одеса. 2010. С. 310–312.
4. Назарова І.В. Принцип добросовісності в праві : дис. ... к.ю.н. : 10.00.01/ Інститут держави і прав імені В. М. Корецького. Київ, 2020. 245 с.
5. Резнікова В.В. Зловживання процесуальними правами в господарському судочинстві. *Зловживання правом*: зб. Ст. Спасиво-Фатеєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 308 с.
6. Поліщук В. Ю. Зловживання процесуальними правами в адміністративному судочинстві : дис. ... к.ю.н. : 10.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2021. 202 с.
7. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия / под ред. М.Ю. Тихомирова. Москва: 1988, 526 с.
8. Мілетич О.О. Зловживання правом : теоретико-прикладний аспект : автореф. дис. ... ступеня к.ю.н. : 10.00.01. Київ, 2015. 19 с.
9. Ткачук О.С. Реалізація судової влади у цивільному судочинстві України : структурно-функціональний аспект : автореф. дис. ступеня к.ю.н. : 10.00.03. Харків, 2016. 38 с.
10. Постанова Верховного Суду від 20.10.2021 у справі №640/21016/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/10044007>.
11. Постанова Верховного Суду від 10.09.2021 у справі №766/20776/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521550>.